

NİYAZI BERKES, *Turkish Nationalism and Western Civilization, Selected Essays of Ziya Gökalp*, İnstitute of İslamic Studies McGill University, London, 1959, George Allen And Unwinltd, 356 Sayfa.

Niyazi Berkes'in, McGill Üniversitesi İslâmî Tedkikler Enstitüsü tarafından basılan *Türk Milliyetçiliği ve Garb Medeniyeti* adlı bu İngilizce eserinin esasını, Ziya Gökalp'tan seçilen makalelerin tercemeleri teşkil etmektedir. Eser *Önsöz*'den sonra, mütercimim *Mukaddime*'si ve makale tercemeleri olmak üzere başlıca iki bölüme ayrılabilir.

I. A. ÖNSÖZ

Önsöz'den anlaşıldığına göre, N. Berkes bu eserini, Türk mütefekkiri Ziya Gökalp'tan seçilen örnekler vasıtasıyla Türk milliyetçiliği, bunun İslâm ve Garb medeniyeti şartları içinde ifade ettiği mâna hususunda İngiliz okurlarına fikir vermek maksadıyla hazırlamış, bu yüzden, bu cilde Gökalp'ın bütün yazıları değil, bu fikri aydınlatma bakımından mühim olanlar alınmıştır. Gökalp'ın yazılarını kaba-taslak olarak a) edebî eserleri, b) folklor, tarih ve sosyoloji sahasında yazıları, c) kültür mes'elelerini içine alan makale nev'inde kısa nesirleri olmak üzere üçe ayıran N. Berkes, ilk iki kısmı tamamıyla bu cildin dışında bırakmakla Garb okuyucularının pek birşey kaybetmeyeceğine inanmaktadır : çünkü şiirleri san'attan uzak, fikirlerini yayma maksadıyla yazılmış, didaktiktir; ilâhilerinde, çocuklar için yazdığı halk hikâyelerinde de aynı hususiyet görülür. Tarih, sosyoloji sahasındaki yazıları ise, meselâ ölümünden sonra bir cildi basılan *Türk Medeniyeti Tarihi* gibi çok uzun olduğu, ayrı bir nevi teşkil ettiği için alınmamıştır. Kitabın bu birinci cildinde, Gökalp'ın dayandığı ve daima tekrarladığı esas fikirlerini en iyi surette içine alan, bu fikirlerindeki değişmeleri, tenakuzları gösteren makalelerin seçildiği kaydolunuyor. Tek görüşlü olarak, bir cebheden alınmadığı için bu cilt bázılarınca noksan telâkkî edileceği fikrinde bulunan N. Berkes, Gökalp'ın, Turancılık'ın peygamberi olduğuna inanıldığını, makalelerini tercemeye başladığı zaman kendisinde de mevcut bu inancın dağıldığını, tamamıyla Turancılık fikrini içine alan hiçbir makalesine rastlamadığını, bu mevzuda ancak kısa iki makalesi bulunduğunu (*Türk Milleti ve Turan, Türk Yurdu*, c. VI, nu. 62, 1914; *Turan Nedir, Yeni Mecmua*, nu. 37, Şubat, 1918), Turancılık tarafını tutmakla beraber bunları da Turancılık fikrini yayma maksadıyla yazmadığını ileri sürüyor ve bizim *Ziya Gökalp Külliyyatı*'nın birinci cildinin *Önsöz*'ündeki, 1915'den sonra şiirlerinde Turan kelimesini kullanmadığı hususundaki fikrimize iştirâkle, bu milliyet anlayışından vazgeçtiği için, Turancılık mefkûresine temas ettiği bu iki makalesini almaya da lüzum görmemiştir.

Seçilen makaleler neşredildikleri zaman sırasına ve mevzularına göre sıralanmıştır; Gökalp'ın fikrî tekâmülünün zamana uygunluğu, böyle bir tasnifi güçleştirmemiş, ancak bir-iki makalesi bu tasnifin dışında kalmışsa da, bunlar okuyanları

.tam mânasiyle aydınlatacak mahiyette değildir. Makalelerinin çoğunun tamamı alınmakla beraber, bâzılarında çıkarılan kısımlar mevcuttur; aynı ifadelerin tekrarı, Türk okuyucularını bâzı fikirlerden tasfiye maksadiyle mevzu dışına çıktığı yerler, diğer eserlerinde gayet mufassal işlenen fikirleri içine alan kısımlar alınmamıştır. İngiliz okuyucuları gözönünde tutularak, bir cümleyi tamamlamak, daha anlaşılır hâle getirmek için parantez içerisinde tafsilâta da rastlıyoruz. Makale ve neşredildiği gazete, mecmua adları bibliyografyada Türkçe olarak yazılmış, fakat makale başlıkları terceme olunurken İngiliz kaidelerine uydurulmak, fihristte cildin muhteviyatının daha açıkça görülmesi için değiştirilmiştir. Tercemede, bâzı kelimeler, meselâ *sultan*, *Osmanlı*, *halife*, İngilizce'deki imlâsiyle, Sultan, Ottoman, caliph), Türkçe, Arabça, Acemce bâzı kelimeler—esasen Gökalp de bunları Türkçe telâffuz şekliyle kabul ettiğinden (msl., *bey*, *Hadis*, *levend*)—bugünkü Türkçe'deki imlâsiyle yazılmıştır (S. 7-10).

B. MUKADDİME

I. N. Berkes, eserinin, bu *Önsöz*'den sonra yer alan ve altı bölümden ibaret *Mukaddime*'sinin birinci kısmında Gökalp'ın fikirlerine esas teşkil eden mes'eleler, bâzı hususiyetleri, şahsiyeti ve te'siri, gayesi üzerinde duruyor: Ölümündenberi yirmibeş yıl geçmesine rağmen te'siri hâlâ devam eden Gökalp, esas yazılarını 1911-18 ve 1922-24 yılları arasında neşretmiş, bunlarda bilhassa, Türkler'in, Türk milleti ve İslâm ümmeti olarak Garb medeniyetine nasıl uyacakları hususunu ele almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak, yeni milliyetçi rejimin doğmak üzere bulunduğu sırada meydana gelen bu fikirlerinin tatbiki için İkinci Cihan Harbi'nden sonraki yıllar elverişli bir zemin hazırlamıştır; Atatürk inkılaplarının başlangıcında vefat eden Gökalp, Garblılaşıma ve demokrasi, siyâsî ve iktisadî istiklâl v. b. hususlarda, Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı yeni istikamette mânevî bir teşkilâtçıdır. Birinci Cihan Harbi'nden önce ve sonra bâzı siyâsî hareketlere fikren iştirâkle beraber, daima siyasetin dışında kalmış, bir hoca, bir muharrir olarak yaşamış, ne mes'uliyetli bir resmî vazife almış, ne de şahsî ve siyâsî bir menfaate yardım etmiştir; mahcup, münzevidir ve yaradılış bakımından bir iş adamı isti'dadında değildir. Bütün bunlara rağmen Türkiye gençliği, bilhassa İttihad ve Terakkî politikacıları üzerinde müstesna bir nüfuzu haizdir. Şark'ta pek az rastlanan mânevî nüfuza sahip, tefekkürü ile şöhret kazanmış, âdeta bir müşid tanılan Gökalp'ın, hayatında olduğu gibi bu gün de aynı te'siri muhafazasına rağmen, bâzı dağınık neşriyat istisna edilirse, birçok mühim tarafları meçhul kalmıştır. Birçok kimseler onu, kendi temayüllerine göre farklı cephelerden ele almış, maddecilik veya sendikacılık, hilâfet hulyası fikirleri unutulmuştur. Fikirlerinin meçhul kalmasının başka sebepleri de vardır: Yazılarının Orhan Cavid Tütengil tarafından hazırlanmış iyi bir bibliyografyası mevcutsa da, tam ve güvenilir bir bibliyografyası yoktur; nesirlerinin çoğu mecmua ve günlük gazetelerde çıkmış kısa makaleler hâlinde olup, hayatında ve ölümünden sonra basılan eserleri bunlardan bâzılarının bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş, birçok makaleleri, bulunamayan bâzı gazete ve mecmualarda dağınık hâlde kalmıştır. Fikirlerinin bu gün tamamıyla bilinmemesinde, Türkiye'de harf değişiminin de mühim te'siri vardır; Türk Tarih Kurumu tarafından külliyyatının bası-

lacağı va' dedilmekle beraber, bunun ancak birinci cildi, *Şiirler ve Halk Masalları*, epeyi evvel, 1952'de basılmış, diğer ciltleri çıkmamıştır. Gökalp'ın fikirlerinin meçhul kalması içtimaî-ruhî sebebe de bağlıdır: Yazı hayatı, Türk tarihinin kararsız, buhranlı bir devresine rastlamıştır; kendisinin de itiraf ettiği gibi, kitap yazmağa, ayrı ayrı şeyler üzerinde durmağa elverişli olmayan böyle bir devirde tarihî, içtimaî ve felsefî fikirlerini geniş ölçüde işleyen eserler vermeğe zaman bulamamıştı. Gökalp'ın, bulunduğu devir Türkiye'sinin siyasî ve içtimaî dilinde bir inkılâbı hissetmesi, bunda, mevcut ıstılahlara pek az ehemmiyet vererek bunları kendi verdiği mânalarda kullanması, yeni ıstılahlar icadı, bu gün bile onun kullandığı *ırk ve milliyet, kültür ve medeniyet* ıstılahları arasındaki farkın anlaşılmasını, fikirlerinin kavranılmasını güçleştiren sebeplere bağlıdır (S. 13-16).

II. İşte, N. Berkes, Gökalp'ın kısaca şahsiyeti, fikirleri ve bu fikirlerinin neden meçhul kaldığı hakkındaki bu mütalâalarından sonra, onun karşılaştığı mes'eleler, bunları ilk felsefî görüşleri ve kendi malzemesiyle yarattığı yeni ıstılahlarla nasıl i'mal ve izah ettiği, nihayet, Türkiye'nin iktisadî, siyasî, dinî ve kültürel mes'elelerinde bir *action* programı olarak vardığı neticeyi izah edecektir.

Gökalp'ın temas ettiği büyük mes'elelerin başlangıcı, XIX. asrın ilk yarısında Tanzimat devrinde mevcuttur. XVIII. Asırda Garb medeniyeti ile temas edilmekle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasî, içtimaî veya fikrî bir değişme görülmez; siyasî sahada sultanlık hüküm sürüyor, onun dayandığı iki esas, arpalık sahibi yeniçeri ve sipahî teşkilâtı hâlâ yaşıyordu. Ancak Tanzimat'la, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, hukukî, idarî yapısında teşkilatlanma gayreti görülür; fakat başlıca iki mes'ele Tanzimat hareketini memnuniyet vermeyici yola götürdü: Kanunların kökten değişmesi, idareyi pratik hâle koymak gerekiyordu. Başka bir deyimle, bu, Rusya tarihinde görülen bir hâl, müstebit padişahlığın kendi kendisini demokratize etmesiydi. İkinci mes'eleyi, bu Ortazaman cemiyetinin Avrupa ile iktisadî ve siyasî rabıtası lüzumu teşkil eder. Bu güçlüklerin baskısı altında Tanzimat'ın başta gelen şahsiyetleri içtimaî inkılâbın tabiat ve maksadını anlamakta, muasırlaşma programlarını tatbikte başarı gösteremediler. Bu tereddüt onları taklide, eski ile yeni arasında mücadeleye sevketti. Eski ile yeninin her sahada yanyana bulunmasının, muasır bir hükümet teşebbüsüne doğru terakkî yolunda bir engel teşkil ettiğini anlayan N. Kemal'di. N. Kemal'e göre İslâmiyet, cemiyetin ahlâkî ve hukukî temellerini teşkil edecek, Osmanlı İmparatorluğu'nun millî ve dinî olmayan kozmopolitlik ve müsamahalî idarî basireti Osmanlı hükümetinin siyaseti olacak, Garb medeniyetinden alınan metod ve teknik, kuvvetin ve iktisadî terakkînin muasır dünyasında bu sistemi ayakta durmağa muktedir kılacaktır. Ona göre, Tanzimat'ın muvaffak olamayışının esas sebebi, bu üç hususa farklı bir görüşle bakmaktır.

Vak'aların akışı, başlangıçta, N. Kemal'in fikirlerine aykırı cereyan ettiyse de, 1908 Meşrutiyeti'nden sonra bunlar yeniden canlandı; tahlil ettiği bu üç mefkûrevî unsurdan hangisinin tercih edileceği mes'alesi ortaya çıktı. İslâmcılar, misyonerliğe karşı Renan gibi Avrupa müsteşriklerinin, mütefekirlerinin artan tenkidlerine mukabil, Abdülhamid'in Pan-İslâmist idaresine yardım maksadıyla İslâmiyet'i müdafaa ettiler. Diğer taraftan, Avrupa edebiyat ve fikir hayatı te'siri ile

sayısı gittikçe artan münevverler arasında Garblılaşıma cereyanı kendini gösterdi. Bunlara karşılık, yeni bir tasavvurla alâkalı küçük bir gurup ortaya çıktı: Türkçüler... Bunu, XIX. asırda Rus hâkimiyetinde bulunan, Türkçe konuşan halk arasındaki iktisadî ve edebî uyanma harekete getirdi. Léon Cahun gibi Avrupalı muharirlerden ilham alındı. Bu arada Şinasî'nin halkçılığından, istibdad devrinde başka memleketlerde faaliyette bulunan Genç Türkler'in faaliyetinden de bahseden N. Berkes, yeni milliyetçilerin siyasî sahada görüşlerini Yusuf Akçura'nın aksettirdiğini, İslâmcı ve Osmanlıcılar'ın gayesi Avrupa tecavüzüne karşı birlik yaratmak olduğunu gösterdiğini, Türk ittihadı fikrini müdafaa ettiğini, yarattığı bu Türk ittihadı fikrinin Türkler için nisbeten daha faydalı olduğu kadar, zamana da uygun bulunduğunu izah ediyor (S. 16-20).

III. *Mukaddime*'nin üçüncü bölümünde, Gökalp'ın mefkûresinin hangi te'sirlerle, nasıl meydana geldiği ve bunun mahiyeti üzerinde durulmuştur. N. Berkes'in ifadesine göre, Gökalp, küçük bir şehirde, Diyarbakir'de talebe iken de idealist, şiddetli bir vatanperver olmakla beraber, İstanbul'un Türkçü âlimlerinden, ifsad edici Turancılık emellerinden, Avrupa'daki sürgünlerden habersizdi; 1896'da İstanbul'a geldiği zaman münevverler arasında Osmanlıcılık, Türkçülük, İslâmcılık fikirleri münakaşa ediliyordu. N. Kemal'in, Fikret'in te'sirinde şiirler yazıyor, münevverlerle siyaset adamlarının anlaşmaması onu zihnen mücadeleye sevk ediyordu. Yaradılışı, doğduğu şehir muhiti ve tahsili üç kuvveti (tasavvuf, din, tabiat ilmi) birbiriyle mücadeleye getirdi; sonra yazılarında bunların yerini Türk kültürü, islâmiyet, muasır medeniyet tâbirleri aldı. 1908'den önce şöhret kazanmamış, bu tarihten sonra hiç olmazsa küçük bir muhitte, Selânik'te İttihad ve Terakkî partisine refakati dolayısıyla meşhur olmuştur. Bu sırada etrafında yeni bir hayatı arzulayan, fakat bunun nasıl tahakkuk edeceğini bilmeyen genç bir münevverler gurupu bulan Gökalp, Türkiye'yi yalnız bozulan işleri, zulüm, iktisadî iflâs değil, ahlâkî ve fikrî bakımdan da iyi yola sevk için fevkalâde gayret göstermiştir. Gerileyen imparatorluğun Türk olmayan unsurları arasındaki milliyet hareketine karşılık, şiddetli bir vatanperverliğin, heyecanlı bir mâzî hasretinin uyandırdığı bu zamanda, ictimaî ve fikrî inkılâp olmaksızın siyasî inkılâp olamayacağına inanan Gökalp, bu sıradaki fikir cereyanlarının, İslâmcılar'ın, Garbcılar'ın, kavmî birliğe ve İslâm'dan önceki mâziye dönmeğe tarafdar Türkçüler'in gayelerinden hiçbirisiyle uyuşmadı ise de, hepsinde bir hakikat buldu. Kısmen N. Kemal'in ancak materyal bakımından Avrupa medeniyetinden faydalanma fikrinden, daha çok Tanzimat milliyetçileri gibi XVIII. asır Avrupası'nı aydınlatan Garb mütefekkirlerinden, XIX. asır romantik düşünüşünden ilham aldı. Gerek İslâmcılar'ın, gerek Garbcı ve Turancılar'ın fikirleri içtimaî hakikatleri görmekten uzaktı. Alman romantiklerinin, Rus halkçılarının te'siriyle ictimaî realiteyi gözönüne alma lüzumuna, halkın kolektif vicdanının kabul ettiği şeyin normal, aksinin marazî olduğuna inandı. Türkler için mühim olan, uyanarak kendilerini muasır medeniyet şartlarına uydurmaktı; Turancılar'ın siyasî hayallerinden değil, kültürel sahadaki fikirlerinden faydalandı.

Bu içtimaî görüşle, sosyolojide müspet ilme fevkalâde bir sadakatle bağlanan, Emile Durkheim'in sosyoloji anlayışını, metodunu v. b. şeyleri kendi düşüncesine

uygun bulan Z. Gökalp, bu ilmin birinci vazifesi olarak, muasır millet olmak için Türk halkının nelere muhtaç ve malik bulunduğu ta'yinini hissetti (S. 20-22).

IV. Memleketimizin içtimaî hayatındaki esas hastalığı, her sahada görülen ikilik teşkil ediyordu: Kendilerine has âdet ve an'aneleri, düşünüş tarzı, san'atı ile kaynaşmış olan halk, Şark ve Garb medeniyetinden alınmış sun'î, resmî nizamlara dayanan münevver sınıfın fıkıhı, Divan edebiyatı, dili ile anlaşmıyordu. Bu ikiliğin sebebi, her iki sınıfın müşterek lüzumlu nizamlardan mahrumluğu, içtimaî hayat-taki hars ve medeniyet farkı idi. İşte böylece hars ve medeniyet fikirleri, Gökalp'ın düşüncelerinde en büyük yeri aldı. Onun *hars (Culture) ve medeniyet* arasında kesin bir fark görmeğe çalışması, hâlâ birçok münekkidler için çözülemeyen bir muamma olduğuna işaret eden N. Berkes, onun, hars ve medeniyet, bunlar arasındaki müşterek ve farklı hususlara dair fikirlerini hulâsadan sonra, harsa ait kıymetlerin esasını teşkil eden *millet* anlayışını izaha geçiyor: Gökalp'ın millet anlayışında Türk-lük fikri mühim yer alır. O zamanda millet (nation) mefhumu, basit mânasıyle dinî topluluk (ümme) anlamını ifade ediyordu. Önce N. Kemal, memleketinde millî duyguları uyandırmış, onun İslâmiyet hulyası, böyle bir hayalin muasır medeniyet çerçevesi içinde hakikate uymadığını görerek, sukût etmişti. Gökalp, millet anlayışında kendinden öncekiler değil, çağdaşlarından da ileri gitti; dinî milliyet anlayışını yıkmaya çalıştı. Hizmeti, o zamana kadar kendini bir Osmanlı milletinin ferdi olarak tanıyanlara, Türk olduklarını anlatmaktadır; biri, beynelmilel dinî bir cemiyet olan ümme; diğeri siyasî bir teşekkül, dinî cemiyet gibi birçok milliyet-leri içine almıştı. Buna ilâve olarak Türkçülük ve Garbcılık hayalleri ile millet mefhumunun nasıl anlaşıldığını da gösterdi: Irk veya kavmî soy, milletlerarası çağ-daş medeniyet.. Ancak, hakikî millet bunların birleşmesiyle de meydana gelemezdi.

Bu gün anladığımız mânada millet, çağdaş medeniyetin sınırları içinde müs-takil kültürel birliktir; fakat Gökalp da, birçok muasırları gibi bu medeniyetin milletlerarası sesine kıymet vermemiştir. Gökalp için ancak milletler içtimaî bir realitedir, tıpkı kültürel birlikler gibi.. Gökalp'ın temas ettiği başlıca şey, muasır milletlerin, milletlerarası çağdaş medeniyet içinde mes'eleleri değil, daha çok, Türkiye'nin, karşılaştığı Garb medeniyeti sebebiyle âcil mes'eleleridir. Maksudı, hars ve medeniyet münasebetlerinde, bilhassa bir medeniyetten diğere geçildiği, harsın yakasını kurtarmağa çalıştığı zamanda nizamların islâhında başgösteren güçlük dolayısıyla hars ve medeniyet arasında uyuşma çarelerini araştırmaktır. Türkiye'ye ait mes'elelerde birbirine uymayan şeylerin feci bir hâlde oluşu, onu, Avrupa Hıristiyanlık câması dışındaki diğere devletlerden ayırıyordu. Türkler, Şark medeniyetiyle sıkı temaslarına rağmen, kavmî kültürlerini, mâziye bağlılık-larını kaybetmemişti. Mâzide olduğu gibi hâlde de, Türkler'in sığınağı olan bu kültür birliği kalmıştı; aynı zamanda Şark milletlerinin din ve siyaset sistemine de vâristiler. Türkler, halk kültüründe derin kökler salan dinî te'sirden i'mal-i fikr etmekle, ilim kuvvetiyle kurtarılamazdı; buna, onun fıkıh ve medresesi muktedir değildi; fakat, bir millet olarak kendilerini bir asırdanberi te'sirinde kaldıkları Garb medeniyetine de uydurmaları lâzımdı. Mâzide bağlandıkları medeniyet, çağdaş milliyetçiliğe tatbik edilemiyordu. İşte böylece, Gökalp'ın halle çalıştığı *Cultural criticism* mes'esi ortaya çıkmış oluyordu (S. 22-26).

V. İçtimai̇ positivism'e dayanarak, sosyolojinin İçtimai̇ Kültür diyebileceğimiz bir şubesini kurduğuna inanan Gökalp, bu içtimai̇ kültür prensiplerine bağlı kalarak, üç mefkûrenin esasını teşkil eden İslâmcılık, Garbcılık, Türkçülük mefkûrelerinin hakikatte biri diğeri ile uyuşmadığı, millî içtimai̇ hayatı böldüğü, fakat bunların millet çerçevesi içinde birbirini tamamlayıcı olacağı neticesine vardı.

İslâmcıları yaniltan hususlar Gökalp'a göre, millet realitesini dinî ümmetten farklı görmeyişleri, islâhata tarafdâr görünmekle beraber ümmet medeniyetine uyan kanunlara dönmek istemeleri, İslâm dinindeki herkesçe müteber hakikatlerden yalnız içtimai̇ ve zamana uygun olanları ayırdetmekte hataya düşmeleri, islâmiyeti sofi, iyi adam ahlâkı için bir vasıta görmeleri, böylece mânevî rehavetle dinin yanyana bulunmasına yol açmalarıdır. Bâzı İslâmcılar, dini, hukuk kanunlarının icrasına vasıta sayıp, hayatı bu dinî kaidelerle birleştirerek, muâsır şartlar altında artan terakkîye rağmen her yeniliğe karşı durmuşlardır. İşte böylece, Garbcılar'ın dayandığı esas inaniş, İslâmiyet ile çağdaş medeniyetin uyamayacağı fikri ortaya çıktı; fakat Gökalp'a göre bu müfrit İslâmcılar kadar, Avrupalılaşıma'ğı ifrat dereceye götüren Garbcılar da yanılmakta idiler:

Tanzimat'ın Avrupaî zihniyette öncülerinin, büyük hizmetlerine rağmen, kültürel şartlar dahilinde ilerlemeyi gözönüne almayışları, topluğu müteharrik bir kitle saymaları, halkı, Osmanlı cemiyetinin bir millet olduğuna inandırmaya çalışmaları, dinî esaslara dayanan sistemin yarı Avrupalılaşıma, yarı değışme ve sun'î formaliteler ile muasır şartlara uydurulabileceğini düşünmeleri yanıldıkları başlıca hususlardır. Hakikatte, Garbcılık, Türkiye'nin millî kültürü ile uyuşmuyor değil, bilâkis, onun beslenmesi için de şarttı; onun kavmî ve folklor malzemesi, birçok milletlerin payı bulunan bu medeniyetin yeni tekniği ile işlenmeliydi. Gökalp'ın reddettiği bir başka görüş, İslâm medeniyeti İslâm dini demek olmadığıdır; tıpkı Garb medeniyeti denilince Hıristiyanlık anlaşılacağı gibi.. Bu bakımdan iki medeniyet arasında uyuşmazlık olamaz, muâsır medeniyetin kabulünün dinle alakası yoktur. Bu noktada karışıklığa sebep, *kültür* ve *medeniyet* mefhumlarının karıştırılmasıdır.

N. Berkes, kültür ile medeniyetin uyuştuğu mes'alesi ortaya çıktığını, Gökalp'ın, Türk milliyetçiliğinin kabul ettiği kültürel ve dinî mâzisi ile, Garb medeniyeti arasındaki yakınlığın derecesi ne olduğu hususunu cevaplandırmadığına temas ediyor. Gökalp, devrinin Avrupa tarafdârları aksine olarak, bu iki mefhumun uyuşabileceğini, Garb medeniyetinin kabulünde Türk harsının bilâkis yardımcı olacağını düşünmüş, halk arasında mevcut âdet ve an'anelere değil, daha çok, tarihe başvurmuştu. Bunun için, Türk kavminin kendine has kaidelerini araştırmağı lüzumlu buldu. Zamanın türkoloji sahasında başlangıçta olan çalışmaları, Gökalp'ın bu hususta şüphe götürür salâhiyeti, bu günün âlimleri arasında otorite olan Fuad Köprülü ile mukayese edilirse, kullandığı malzemenin kifayetsizliği, bu malzemeyi kullanmaktaki inhirafı, bulduğu şeylerin itimada değer olduğunda şüphe uyandırır. Bununla beraber, vardığı netice, çağdaşlarına göre tamamıyla yeni ve câzip olabilirdi: Muâsır medeniyetle bağdaşmadığı ileri sürülen poligami, kadınların inziva hayatı ve aşağı görülmesi, ifrat sôfilik, fatalizm v. b. Şark'a ait şeylerin hiçbirinin Türkler'e mahsus olmadığını cesaretle ileri sürdü; Yakın-Şark an'anelerinden süzülerek fıkıh kitapları, medrese tedarisi, Enderûn, Divan san'atı yoluyla,

fakat Türk halk tabakası değil, Osmanlı münevverleri arasında yer aldığını cesaretle ortaya koydu. Türk halkı arasında mevcut, muâsır medeniyete uymayan âdet ve an'anelerin, fikirlerin, ölü bir teşkilâtın bir fosili andıran bu kalıntılarının kolayca sökülüp atılabileceğine, bu sebeple içtimaî bünyede bir sarsıntı olmaksızın islâhatın korkusuzca meydana getirilebileceğine inandı. Gökalp bu noktadan hareketle, Türk harsına esas teşkil eden menkıbeleri bulmağa, kendi anladığı mânada bunların iyilerini fenalarından, akla uyanımı uymayanından ayırdetmeğe çalışmıştır. Halkın kalbi, muhayyeleri asırlar boyunca kendi dinleri, kendilerine mahsus zengin halk-bilgisi vasıtasıyla edindikleri tecrübelerle, güzellik anlayışıyla beslenmiştir. Garb medeniyetini getirecek, istikbalin muâsır millî kültürünü yaratacak olan münevverlere düşen vazife, Garb medeniyetine ve buna mensup milletlere ait *cultur* mahsullerini körükörüne taklit, veya papağan gibi tekrarlamak değildir; münevverler için gereken, bu muâsır millî kültürün yaratılması için bâkir, kuvvetli tohumlardan ibaret halka ait bu şeyleri öğrenmek, bu ham malzeme anbarında buldukları şeyleri, Garb medeniyetinden almağa muhtaç olduğumuz bilgi, teknik ve san'atla işlemektir (S. 27-36).

VI. İşte Gökalp'ın bu *cultural* tahlilleri, Türk inkılabı öncülerine yol gösterici olmuştur. Vardığı netice: (1) *Halk kültürüne doğru*, (2) *Çağdaş Garb medeniyetine doğru*-dur. Asıl medeniyete erişmek için kültürü keşfetmek.. Bu iki direktif, terakkîde, emin bir temele dayanan hakikî zafere götürecektir.

N. Berkes, Gökalp'ın fikirlerini yukarıda hulâsa ettiğimiz tarzda tahlilden sonra, hizmetleri ve şahsiyeti hakkında şu hükümlere varıyor: Milleti ve halkı kültürel, siyasî, iktisadî birlik telâkkisi sayesinde, Türkiye'yi bir millet, millî bir hükümet olarak görüşün, demokrasinin temelini attı. Dine dayanan ümmet anlayışını değiştiren, Türkleri, asırlarca süren din, kültür ve medeniyetlerini görmeğe ve atılacak Türk kültür temelini imkân nisbetinde Garb medeniyetinin de mezciyle dinamik bir hükümet idaresi için yol hazırlamıştır. Türkler'in İslâmlıktan önceki tarih ve ictimaiyatını, İslâmiyet'e ait olup şeriat çerçevesi içinde yanlış idrâk olunan şeylerin aksine işe yarayan kaidelerin aslını öğreten, halk kültürüne karşı canlı bir alâka uyandıran Gökalp'tır. Tarih, folklor ve içtimaiyat çalışmaları zamanının Türk, yabancı ilim adamlarının eserleriyle karşılaştırılınca az bir kıymet ifade ederse de, bu onun araştırmacı ve yol buluculuk bakımından ifade ettiği mânaya hâlel vermez. Fikirlerinin bâzıları bugünkü Türkiye'de unutulmuşsa da, o devir için yeni olan bazı fikirleri tatbikat sahasına geçtiğinden bu gün meşhur olmuştur. Bütün bunlar, Gökalp'ın te'sirinin, görüş sahasının derinliğini gösterir. Bu yüzden Gökalp, bir felsefeci değildir; içtimaî düşüncesinin temelinde bir felsefe vardır. O aynı zamanda, hakikî mânasiyle bir içtimaiyatçı, bir tarihçi, bir hatip, bir profesör, resmî bir iş adamı da değildi; dersleri gibi, yazılarını da halk düşünüşüne yeni bir dönüş vermeğe hasretti. Bundan maksadı, bir medeniyetten diğerine geçiş hâlinde zafer kazanmak için yeni hedefler göstermekti. Gökalp, bir filozof ve içtimaiyatçı olarak kusurları ne olursa olsun, Türk tarihinde gerçek bir mütefekkir olarak kalacaktır; mevcut mes'eleler ve daha aydınlık bir gelecek hususunda müstesna bir görüşe sahiptir (S. 30-31).

II. GÖKALP'İN İNGİLİZCE'YE TERCEME EDİLEN MAKALELERİ

Eserin iki forma *Önsöz* ve *Mukaddime*'sinden sonra geri kalanı, Gökalp'in makalelerinin tercemesine, başlıca dört kısma, her kısım da hususî başlıklar altında muhtelif bahislere ayrılmıştır. Birinci kısmın *Otobiyografiye Ait* başlıklı bölümünde *Babamın Vasiyeti, Hocamın Vasiyeti, Pîrimin Vasiyeti, Millet Nedir* adlı makaleler vardır. *Bu günkü Felsefe, Muhiddin Arabî, Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler, Tarihî Maddecilik ve İctimai Mefkûrecilik, Mefkûre* adlı makalelerin tercemesi *Kıymetler ve Mefkûreler Felsefesi* başlıklı ikinci bahsi; bu birinci kısmın *Milliyetçilik Mefkûresi* adlı üçüncü bahsini ise, *Üç Cereyan, Millet ve Vatan, Milliyet Mefkûresi, Lisan* teşkil etmektedir (S. 35-85).

Kültür ve Medeniyet başlıklı ikinci kısım, dört makale tercemesinden ibarettir: *Halk Medeniyeti, An'ane ve Kaide, Cemaat ve Cemiyet, Kültür ve Medeniyet* (S. 89-104). Eserde en çok yer alan üçüncü kısımdır ve yirmi dört makaleyi içine alan üç bahse ayrılmıştır: 1) *İctimai İnkılâp* bahsinde, *Bir Kavmin Tedkikinde Takibolunacak Usûl, İctimai Nev'iler, Aşiretler Hakkında Sosyolojik Tedkikler, Millet Nedir, Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti, Türkiye Asrî Bir Cemiyet mi, Tevfik Fikret ve Türk Renesansı*; 2) *İctimai Kıymetler ve Usûller* bahsinde, *Kıymet Hükümleri, Ahlâk İctimai midir, Örf Nedir, İctimaiyat ve Fikriyat: Cemiyette Büyük Adamların Te'siri, Millî İctimaiyat*; 3) *Din, Terbiye ve Aile* başlığı altında *Dinin İctimai Vazîfeleri, Fıkıh ve İctimaiyat, İctimai Usûl-i fıkıh, Diyanet ve Kazâ, İttihad ve Terakkî Kongresi Münasebetiyle, İslâmiyet ve Asrî Medeniyet, Hilâfet, İslâm Terbiyesinin Mahiyeti, Millî Terbiye, Asrî Aile ve Millî Aile, Türk Ailesinin Temelleri* adlı makalelerin tercemeleri mevcuttur (S. 113-255). Dördüncü kısım *Yeni Hedefler, Türkçülük Programı* olmak üzere iki bahisdir. İlkinde *Halka Doğru, Dehâya Doğru, İnkılâpçılık ve Muhafazakârlık, Medeniyetimiz, İlme Doğru, Kültür ve Tehzib*, ikincide ise *Türkçülük Nedir, Hars ve Medeniyet, Lisanî Türkçülük, Edebiyatımızın Tahris ve Tehzibi ve Millî Musıktı, Dinî Türkçülük, Ahlâkî Türkçülük, Hukukî Türkçülük, Siyasî Türkçülük, İktisadî Vatanperverlik, İktisadî Mücize, İktisada Doğru, İktisadî İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız, İktisadî Türkçülük* başlıklı makalelerin tercemelerini buluyoruz (S. 259-313).

Makalelerin nerede neşredildiğini gösteren bibliyografya ve bâzı izahlar (*Mütercimnin Notları*, s. 314-322) ile, metinlerde geçen Türkçe, Arapça, Farsça olup İngilizce'ye çevrilmeyen kelimelere ait *Lûgatçe* (S. 323-327) ve *Index* (329-336), eserin sonuna ilâve edilmiştir.

*

Buraya kadar N. Berkes'in *Turkish Nationalism and Western Civilization* adlı ve memleketimizde milliyet, garblaşma fikirlerinin gelişmesi hakkında İngiliz okuyucularına bilgi verme maksadıyla hazırladığı eserinin muhtevisyatını tanıtmaya çalıştık. Makalemizin bu kısmında, *Önsöz* ve *Mukaddime*'deki bilgi ve tahliller ile, seçilen metinler ve tercemeleri hakkında tenkidlerimize yer veriyoruz:

N. Berkes, *Türk Milliyetçiliği ve Garp Medeniyeti*'nin ifade ettiği mânayı Gökalp'in makalelerine dayanarak izah ederken, *Önsöz*'de kaydettiği gibi, onun edebî yazılarından, san'attan mahrum ve fikirlerini yayma maksadıyla kaleme alındığı için; Folklor, tarih, içtimaiyat sahasındakilerden ise, msl., *Türk Medeniyeti Tarihi* gibi çok uzun eserler olduğu için faydalanmamıştır. Bu fikirlerde tenakuza düşüldüğünü,

delillerin zayıflığını, Gökalp'ın şiirlerini fikir propagandası maksadıyla yazması, bunlarda millî, ahlâkî muhtelif düşüncelerine yer vermesi gösterir; folklor, tarih, içtimaiyat sahasındaki yazılarının hepsi çok uzun bile olsa, msl., *Türk Medeniyeti Tarihi*'ndeki ırk, hars, medeniyet hakkındaki fikirlerinin gözönüne alınıp, mevzu ile alakalılarından dolayı bir kısmının tercemesi mümkündür.

Birçok kimselerin Gökalp'ı kendi temayüllerine göre ele aldığını, bu sebeple bâzı cephelerinin ihmal edildiğini çok güzel tahlil eden N. Berkes, onun, *Turanlılık* fikrini tutmakla beraber, buna *Türk Milleti ve Turan*, *Turan Nedir* makalelerinde temas ettiği, diğer yazılarında bu hususta fikirlerine rastlanmadığı için bu iki makaleyi de tercemeye lüzum görmediğini kaydediyor (S.7 v. d.). Turanlılık mefkûresini târif ve izah ettiği ve *Yeni Mecmua*'da çıkan (Nu. 37, 28 Mart, 1918), *Milletçilik ve Cemaatçilik* dışında, birçok yazılarında, msl., *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı* adlı makalesinde de *Turanlılık* fikirleri yer alır; *Türkler'in umumî ve ebedî vatanı olan Turan'da* yaşayan Türkler'in siyasî hayatlarını izah ederken, "Altıncı devir, Rus devridir ki, Rus istilâsından bu güne kadar devam eder. İşte şimdi de Rus Çarlığı'nın inhilâlê uğramasıyla *Turan* yeniden Türkler'in hâkimiyetine geçtiği için, Dördüncü Türk Devri'nin, yâni *Turan* hâkimiyetinde yedinci bir devrenin başladığını görüyoruz. Binaenaleyh Türkler'in dördüncü defa olarak Ergenekon'dan çıkmasına tesadüf eden gün, bizim için yeni bir Ergenekon Bayramı olacaktır" diyor (*Yeni Mecmua*, nu. 38, 4 Nisan, 1918). Biz, Türk Milliyetçiliğini mevzu alan bir eserde, bunun safhalarından birini teşkil eden *Turanlılık Mefkûresi*'ne ait fikirlerin ihmal edilemeyeceği düşüncesindeyiz. Diğer taraftan Gökalp'ın makalelerine dayanılarak Türk Milliyetçiliği izah edilirken, onun *kızıl tehlike* dediği komünizm aleyhinde fikirlerini, milliyet anlayışını geniş ölçüde içine alan makalelerinin de gözönüne alınmasını lüzumlu görüyoruz (Msl., *İki Tehlike*, *Yeni Mecmua*, nu. 36, 21 Mart, 1918; *Türkcülük ve Türkiye'cilik*, ayn. mec., nu. 51, 4 Temmuz, 1918).

N. Berkes, Gökalp'ın fikirlerinden bir çoğunun bu gün bile açıkça anlaşılmadığı, bunun bir sebebi de istilâhlar icadetmesi, msl., *ırk ve milliyet, kültür ve medeniyet* mefhumları arasındaki farkın anlaşılmadığı mes'elesine temas ediyor. *İrk, milliyet* mefhumları arasındaki farkı bir tarafa bırakalım; fakat Gökalp, *hars* ile *medeniyet* mefhumlarını karıştırmamış, aradaki farkı açıkça izah etmiştir. N. Berkes'i yanılta, *hars* mefhumunu *Culture* kelimesiyle tercemesidir. Kendisinin çok iyi bildiği *Türkcülüğün Esasları*'nda Gökalp, *hars*'a yanlış mânalar vermenin Fransızca'daki *culture* kelimesinin *hars* ve *tehzib* mânalarını ifadesinden ileri geldiğini bizzat kaydeder (Ankara, 1339, s. 88 v. d.) ve *kültür* kelimesini hemen hiç kullanmaz. N. Berkes, makaleleri terceme ederken *irfan* karşılığı olarak parantez içinde ve *c* harfi küçük olarak "*culture*", *hars* karşılığı olarak büyük harfle başlayarak *Culture* kelimesini kullanmıştır. Gökalp'ın izah ettiği gibi, *hars* karşılığı *millî kültür* kullanılsa bir mâna karşılığına meydan kalmaz düşüncesindeyiz.

N. Berkes, *Mukaddime*'nin 11. bölümünde, Tanzimat devrinde eski ile yeninin yanyana bulunmasının her sahada ilerlemeğe engel teşkil ettiğini, bunu N. Kemal'in anladığını, onun İslâm, Osmanlı, Garb medeniyetlerinden neler almamız gerektiğine dair fikirlerini kaydediyor (S. 18). N. Kemal'in yaşadığı devirde İslâmcılık, Osmanlıcılık, Garblılışma mefkûreleri muhtelif zamanlarda kendini göstermiş, bunların imtizacıyle bir orta yol bulunamamıştır. N. Berkes'in, kaynak gösterme-

diği için bu fikirleri nereden aldığını bilmiyoruz; yalnız buna benzer bir hata, Gökalp'ın 1896'da Diyarıbekir'den İstanbul'a geldiği zaman münevverler arasında Osmanlılık, Türkçülük, İslâmcılık mefkûrelerinin münakaşa edildiği mes'alesidir. 1896'da, Abdülhamid Devri'nde Şark ve Garb medeniyetinden faydalanma mes'alesi üzerinde münakaşalar cereyan etmekle beraber, Türkçülük fikirlerine ait münakaşalar, bu tarihten epeyi önceye, Abdülaziz'in son devirlerine rastlar. Türkçülük, Osmanlılık, İslâmcılık mefkûreleri ancak 1908'den sonra bir arada münakaşa mevzuu teşkil etmiştir.

Makalelerin bir kısmı aynen, bir kısmı hulâsa, veya bâzı kısımları çıkarılarak İngilizce'ye çevrilmiş, başlıklarında da bâzı değişiklikler yapılmıştır. Meselâ *Örf Nedir, Asrî Aile ve Millî Aile, Lisânî Türkçülük, Dinî Türkçülük, Hukukî Türkçülük* başlıkları yerine *Örf, Asrî Aile ve Millî Kültür, Lisan, Din, Hukuk (Mores, Modern Family and National Culture, Language, Religion, Law)* başlıkları konulmuştur. Bu, mütercimim ifadesine göre İngiliz okuyucularınca ve fihristte mes'elelerin daha iyi anlaşılması için yapılmakla beraber, msl., *Millî Aile* yerine *Millî Kültür* konulmakla, fikir tahrif edilmiş oluyor ve *Millî Aile*, İngiliz okuyucularının yadırgadığı bir tâbir de olmasa gerektir. Bâzan da birçok makaleden seçilen kısımlar tek başlık altında toplanmıştır; msl., *İktisadî Vatanperverlik, İktisadî Mûcize, İktisada Doğru, İktisadî İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız* adlı makaleler *İktisad (Economy)* umumî başlığı altında toplanmıştır.

Notlar kısmında pekçok ihmal ve eksiklere, yanlış hükümlere rastlıyoruz. *An'ane ve Kaide (Tradition and Formalism, p. 92-6)* adlı makalenin, *Türk Yurdu* neşri kaydediliyor, *Türkleşmek İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* adlı eserde neşrinden (İst., 1918, s. 14 v. d.) bahs olunmuyor. Yine *Türk Yurdu*'nda çıktığı (herhâlde tertip yanlış olarak basım yılı 1913 yerine 1919'dur; bk. s. 97 v. d.) kaydedilen *Cemaat ve Cemiyet (Community and Society)* adlı makalenin, *T. İ. Muâsırlaşmak*'da basıldığı gösterilmektedir.

Notlarda, bâzı kelimeler Türkçe harflerimizle yazılırken, Farsça tamlamalarla ismin "i" hâli, "*İçtimaî usul-u fikh, Mecelle-i umur-u belediye* (Doğrusu: *İçtimaî usûl-i fikh, Mecelle-i umûr-ı belediye*) tamlamalarında görüldüğü gibi karıştırılmıştır (S. 319, not, 4, 6).

N. Berkes, *Türkçülüğün Esasları*'ndan, "Servet-i fûnun Mektebi, Osmanlı edebiyatının en parlak bir devridir. Bu mektebe mensup olan ediblerle şairler ekseriyetle ribî, bedbîn, ümitsiz, hasta ruhlar suretinde tecellî etmişlerdir. Hakikî Türk ise yakînli, nigbîn, ümitli ve sağlamdır" (S. 22) cümlelerini terceme ederken son cümleyi almamış, bu cümlelerle aslında Fikret'i îma ettiğini kaydetmiştir (S. 106, 316, not-13); halbuki bu vasıflar Fikret'te değil, Gökalp'ın da açıkça ifade ettiği gibi Servet-i fûnun şairlerinin ekserisinde görülür. *Tevfik Fikret ve Türk Renesansı* adlı makale münasebetiyle de Gökalp'ın, Fikret'i ve idealini şartsız olarak beğenmekten uzak olduğu ileri sürülmüştür (S. 144, 318); makalenin bu bakımdan alâka çekici ve mânalı olduğu da zikredilir; fakat hangi idealini, niçin beğenmediği tevsih edilmiyor. "Cosmopolite'ler, *milletim nev'-i beşerdîr, vatanım rûy-i zemin* diyen dünyacılar"dır" cümlesi (*Türkçülüğün Esasları*, s. 81), terceme edilirken de, *cosmopolite olan bir adam (Türk şairi Tevfik Fikret'in ifade ettiği gibi): Milletim nev'-i beşerdîr, vatanım rûy-i zemin'e inanır* şeklinde izahlı terceme edilmiştir (*A cosmopolitan is a man who*

believes : (as Tevfik Fikret, Turkish poet, expressed it) : "My people is mankind and my homme the earth" (S. 281). Pek çok vatanî, millî şiirleri olan Fikret'in, bu mısraına dayanılarak *cosmopolite* olduğu hükmüne varmanın yersizliği üzerinde izahlara lüzum bile görmüyoruz; kaldı ki bu mısra Fikret'in de değil, Şinasî'nindir (*Divan-ı Şinasî*, İst., 1303, s. 54). N. Berkes'i, Şinasî'nin mısraına dayanarak Fikret'in *cosmopolite*'liğini izah ederken yanılta cihet, bu mısra ile, *Halûk'un Âmentüsü*'ndeki ve Fikret'i komünist, *cosmopolite* saymak isteyenlerin bir bayrak gibi kullandığı "Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim. . . İnsan * İnsan olur ancak bunu iz'anla, inandım" beytini karıştırmıştır.

N. Berkes, *Türk Milliyetçiliği ve Garb Medeniyeti* ile, çok geniş, işlenmesi derin vukufa muhtaç bir mes'eleyi ele almış bulunuyor. Daha önce Uriel Heyd de, *Türk Milliyetçiliğinin Temeli (Foundation of Turkish Nationalism)*, London, 1950) adlı eserinde bu mevzuu ele almıştı. N. Berkes, Gökalp'a ait neşriyatı tedkik neticesinde değil, herhâlde bunların pek mühimlerini göremediği için, Enver Behnan'ın neşriyatını ve bilhassa ona dayanan Uriel Heyd'in kitabını en iyi olarak vasıflandırmaktadır. Yabancı dilde bir-iki makale dışında birkaç yerde E. Behnan Şapolyo'nun ve Uriel Heyd'in yazılarından faydalandığını kaydeden N. Berkes'in, fikirleri umumiyetle mesnetsizdir. Me'haz zikretmemekle beraber, memleketimizde milliyet fikirlerinin inkişafına dair bilgi verirken, Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları* ile *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* adlı eserindeki Türkçülüğün Tarihçesi'nden ve terceme ettiği elli altı makaleden faydalandığı anlaşılıyor. Zaten eserin adı *Türk Milliyetçiliği ve Garb Medeniyeti* olmakla beraber, aslında Gökalp'ın bu husustaki fikirleridir; fakat bunun bile, mahdut bir daire içinde kalmıp, sade onun yazılarına dayanılarak aydınlatılmayacağı düşüncesindeyiz. Kaldı ki N. Berkes, pek de objektif bir görüşle seçilmediği yukarıdaki izahlarımızdan anlaşılacak elli altı makale dışında bu mevzu ile alakalı birçok makalelerini, hattâ *Yeni Gün* gazetesinde basılan ve Hikmet Tanyu tarafından kitap hâlinde topluca neşredilenleri görememiştir. Gökalp'ın fikirleri, asırlar boyunca kendinden öncekilerin, hattâ çağdaşlarının araştırma ve fikirlerinin bir terkibi, bir neticesidir; halbuki N. Berkes'in eserinde bir Süleyman Paşa'nın, Bir Ahmed Vefik Paşa'nın, bir Mehmed Emin'in v. b. adı bile geçmiyor.

Bütün bunlara rağmen, N. Berkes'in *Önsöz* ve *Mukaddime*'deki tahlilleri, bilhassa Gökalp'ın şahsiyet ve te'siri hakkındaki çok isabetli bazı hükümleri eseri kıymetlendirmektedir. Gerek bu sebepten, gerek Gökalp'ın mecmua ve gazetelerde dağınık hâlde bulunan makalelerinin birkismini toplayıp mevzularına göre tasnif ederek İngiliz okuyucularına onu tanıtmak maksadıyla tercemesinden dolayı N. Berkes'in bu çalışmasını, *Turkish Nationalism and Western Civilization*'ın neşrini şükranla karşıyoruz.

